

W
E L
Z I J N
V O L K S
G E Z O N D
H E I D E N
C U L T U U R

Kenmerk

Rijswijk

189849

's-Gravenhage

27 SEP. 1991

De Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur

DE MINISTER VAN WELZIJN, VOLKSGEZONDHEID EN CULTUUR

EN

DE MINISTER VAN VOLKSHUISVESTING, RUIMTELIJKE ORDENING EN MILIEUBEHEER

OVERWEGENDE

dat de nederzetting Marsum, die reeds tijdens de periode voor de bedijkingen is ontstaan en zich heeft ontwikkeld tot een van de terpen of wierden in het noordoosten van de provincie Groningen, nog steeds een kenmerkende radiale verkavelingsstructuur rondom het centraal gelegen kerkgebouw bezit,

dat de situering van de, deels historisch waardevolle, agrarische bebouwing aan de ringweg en de beplanting van de erven en het hooggelegen kerkhof de ruimtelijke herkenbaarheid van de karakteristieke wierdestructuur ondersteunen,

dat de oorspronkelijke hoogteverschillen duidelijk tot uiting komen als gevolg van de gedeeltelijke afgraving van de terp in het begin van deze eeuw, en door de visuele relatie met het omringende open landschap,

dat het gebied mitsdien een beeld oplevert dat van algemeen belang is vanwege zijn schoonheid en zijn ruimtelijke structurele samenhang;

Voorts overwegende dat het geldende bestemmingsplan "Uitbreidingsplan Landelijk Gebied Appingedam", vastgesteld op 28 februari 1955 en goedgekeurd op 25 november 1955, in onvoldoende mate recht doet aan de omschreven historische karakteristiek;

Gelet op artikel 35 en artikel 36 van de Monumentenwet 1988;

Gehoord de raad van de gemeente Appingedam, Gedeputeerde Staten van Groningen, de Raad voor het Cultuurbeheer en de Rijksplanologische Commissie;

BESLUITEN

Het gebied in de gemeente Appingedam zoals is aangegeven op de bij dit besluit behorende tekening nr. 078 en zoals is omschreven in de toelichting bij dit besluit, aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht in de zin van artikel 1, onder g, van de Monumentenwet 1988;

de termijn voor het vaststellen van een ter bescherming strekkend bestemmingsplan als bedoeld in artikel 36, eerste lid, van de wet vast te stellen op twee jaar, te rekenen vanaf de datum van dit besluit.

Van dit besluit, waarvan mededeling zal worden gedaan in de Staatscourant, zal afschrift worden gezonden aan de Raad voor het Cultuurbeheer, de raad van de gemeente Appingedam, Gedeputeerde Staten van Groningen en de Rijksplanologische Commissie.

De Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur,

Drs. H. d'Ancona

De Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer,

J.G.M. Alders

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 35 VAN DE MONUMENTENWET 1988

MARSUM, gemeente Appingedam

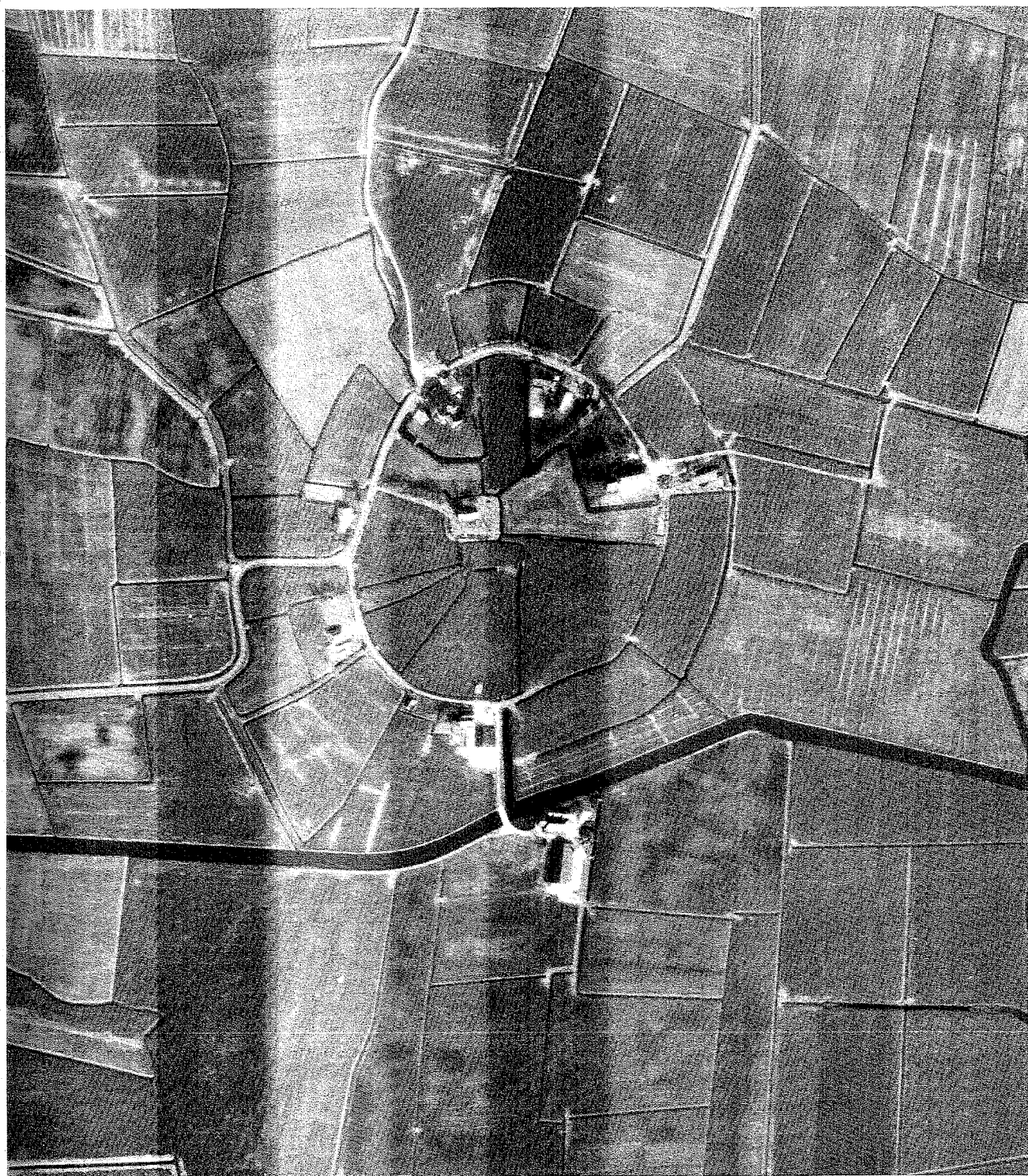
Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Marsum als beschermd dorpsgezicht.

Resultaat gevoerd overleg

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de gemeenteraad van Appingedam, Gedeputeerde Staten van Groningen, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Marsum aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht. De genoemde instanties hebben alle positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing. In verband daarmee zijn in de begrenzing van het aangewezen dorpsgezicht en in de toelichtende tekst geen wijzigingen aangebracht ten opzichte van het oorspronkelijke voorstel.

ERRATUM

In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988". De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

MARSUM
gemeente Appingedam

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

MARSUM gemeente Appingedam

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Marsum als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 078) door een stippellijn omgrensde gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

Mei 1987.

Inleiding

Het dorp Marsum is één van de terpen of wierden binnen de huidige gemeente Appingedam, in het noordoosten van de provincie Groningen. In tegenstelling tot nabijgelegen wierden als Tjamsweer en Solwerd ligt Marsum nog geheel vrij van omliggende bebouwing in de oorspronkelijke agrarische omgeving. Ondanks gedeeltelijke afgraving aan het begin van deze eeuw is de karakteristieke structuur van de wierde bewaard gebleven. Marsum geldt dan ook als één van de gaafste wierdedorpen in de provincie Groningen. De aanwijzing als beschermd dorpsgezicht is gebaseerd op de belangrijkste karakteristieken: de radiale structuur, de situering van de boerderijen aan de rand van de wierde, de agrarische functie en de relatie met het omringende landschap.

Ontstaan en ontwikkeling

De kust van het zuidoostelijk deel van de Noordzee vormt het verspreidingsgebied van de terpen, in Groningen wierden genoemd, de door de mens opgeworpen woonheuvels uit de periode dat het land nog niet door dijken werd beschermd. Wierden ontstonden in het laatste deel van een periode die geologisch gekenmerkt werd door stijging van de zeespiegel als gevolg van het afsmelten van de ijsmassa's uit de laatste ijstijd. Hierdoor kwam de kustlijn, voordien honderden kilometers van het tegenwoordige land verwijderd, steeds meer landinwaarts te liggen. Door het zeewater werd zand en klei op de bestaande pleistocene ondergrond afgezet. Ter plaatse van het huidige Noordnederlandse kustgebied vond een dergelijke sedimentatie plaats vanaf circa 2700 voor Christus, terwijl vanaf ongeveer 750 voor Christus een vertraging in de zeespiegelrijzing optrad. Daarna was sprake van perioden van verhoogde sedimentatie afgewisseld door perioden waarin vrijwel geen materiaal werd afgezet en veenvorming optrad. Met het droogvallen van de hoogst opgeslibde gronden, kwelderruggen en oeverwallen, werden delen van het gebied bewoonbaar. Oudheidkundig bodemonderzoek heeft uitgewezen dat deze bewoning rond 700 voor Christus op gang kwam. In de 6de en 5de eeuw voor het begin van de jaartelling moesten ten gevolge van de toegenomen wateroverlast de woonplaatsen verlaten worden of opgehoogd met kwelderzoden en mest. De in deze tijd ontstane wierden worden die van de eerste generatie genoemd. Waarschijnlijk hoort Marsum bij deze categorie. Dit proces van periodieke ophoging heeft zich in de loop van de Romeinse

Tijd en gedurende de Middeleeuwen nog een aantal malen herhaald, waarbij telkens zowel reeds bestaande wierden als zogenaamde vlaknederzettingen (op maaiveld gelegen) werden verhoogd. Overigens was de ophoging gedeeltelijk een continu proces door de accumulatie van afval. Een laatste generatie wierden, de vierde, kwam nog na het jaar 1000 tot stand. Door de aanleg van een aaneengesloten stelsel van zeedijken, die waarschijnlijk in de 12de en 13de eeuw plaatsvond, is aan de wierdenbouw een einde gekomen. Gezien de geringe hoogte van de oudste dijken bleven de wierden voorsnog als woonplaats functioneren, al kwam daarnaast het proces van verplaatsing van boerderijen naar het omringende open land op gang.

Wierden lopen wat betreft omvang, structuur en (voormalige) functie sterk uiteen. Allereerst kunnen onbewoonde wierden, die ooit vanwege wateroverlast verlaten zijn, onderscheiden worden. Vervolgens huiswierden met één boerderij, en tenslotte dorpswierden. Op archeologische gronden neemt men aan dat dorpswierden gevormd zijn door het aaneengroeien van een aantal bij elkaar gelegen huiswierden. Marsum is van deze laatste groep een voorbeeld. Even ten noordwesten van het gehucht ligt een kleine onbehuide wierde, en ten zuidwesten, tussen Damsterweg en Grote Heekt, een huiswierde. Overigens bevinden zich binnen de gemeente Appingedam in totaal 32 wierden van verschillende aard, die vrijwel alle gelegen zijn in het vlakke, door erosie laagten en -geulen gevormde gebied ten noordwesten van de stad. Binnen de categorie dorpswierden zijn drie hoofdvormen te onderscheiden: van oorsprong agrarische wierden met een radiale verkaveling, eveneens van oorsprong agrarische wierden met een door de toegepaste blokverkaveling rechthoekige indeling, en handelswierden die door een langwerpige aanleg met daarop een dichtbebouwde hoofdstraat gekenmerkt worden. Bij het eerstgenoemde type, waar Marsum een zeer duidelijk herkenbare representant van is, is de wierde van de kruin naar de randen toe op radiale wijze verkaveld. Deze indeling kent, blijkens archeologisch onderzoek in een aantal wierden, een continuïteit vanaf de Romeinse Tijd. Wierden met een radiale verkaveling behoren dan ook meestal tot de oudere exemplaren. Aangenomen wordt dat de individuele boerderijen langzamerhand in een cirkel gegroepeerd werden en dat de reeds opgehoogde erven geleidelijk ten gevolge van de accumulatie van afval en opzettelijke verhoging uitgroeiden tot één wierde. De boerderijen werden gesitueerd met het schuurge-

deelte naar de ring- of ossenweg met ringsloot aan de voet van de wierde, zo gunstig mogelijk ten opzichte van het omringende eveneens radiaal verkaveld land. De Marsumer boerderijen binnen de ringweg zijn nog altijd op deze wijze gesitueerd. Ten gevolge van het naar elkaar toegekeerd zijn van de woongedeelten van de boerderijen ontstond een oriëntatie op het centrum van de wierde. In een aantal gevallen was hier een zoetwatervijver of dobbe, en werd er, zoals in Marsum, in een later stadium de kerk gebouwd. Voor het overige werd het terrein op de wierde als akker- en tuinbouwgrond gebruikt. Waterlopen zijn voor alle wierdedorpen van belang geweest, getuige de (op)vaarten naar de nederzettingen die tot in deze eeuw de functie van transportroute hebben vervuld. In geval van Marsum was dit de Marsumer Maar, een zijtak van de Uitwierder Maar, die tot aan de ringweg liep.

De kerk van Marsum, één van de oudste uit baksteen opgetrokken kerken in het gebied, werd in de tweede helft van de 12de eeuw gebouwd. Behalve archeologische vondsten die eveneens wijzen op bewoning in de Middeleeuwen wordt Marsum ook in enkele oorkonden uit de 13de en 14de eeuw genoemd. Voor het overige is er zeer weinig over de ontwikkeling van de wierde bekend. Vermoedelijk heeft zich na het aaneengroeien tot dorpswierde ook weinig ruimtelijke ontwikkeling voorgedaan, afgezien van het bouwen van de kerk en vermoedelijk een geringe toename van het aantal boerderijen. In structureel opzicht vonden er geen veranderingen plaats. Het dorp is steeds gering van omvang en zuiver agrarisch gebleven. De aanwezige boerderijen op de wierde zullen van tijd tot tijd vernieuwd zijn en in de loop der eeuwen enigszins in omvang toegenomen zijn. De structuur van de nederzetting is voor het eerst afgebeeld op de kaart van Th. Beckeringh uit 1781 (fotobijlage, afb. 1).

Het kadastraal minuutplan van 1819 (fotobijlage, afb. 2) geeft de begin 19de-eeuwse situatie weer. Opvallend is dat de ringweg de wierde voor iets meer dan de helft omgeeft, maar dat de ringsloot als perceelsgrens geheel doorloopt. Het radiale verkavelingspatroon is, behalve in het zuidoostelijk kwadrant, overheersend en zet zich buiten de ringweg voort. Behalve de omgrachte kerk staat op de wierde slechts een handvol boerderijen met het woongedeelte naar het centrum gekeerd en met het bedrijfsgedeelte gesitueerd aan de ringweg. Binnen en buiten de ringweg staat nog enige bebouwing, vermoedelijk arbeiderswoningen. De kaart van Kuyper van de gemeente Appingedam (1867) laat hetzelfde

beeld zien (fotobijlage, afb. 3). Op de topografische en militaire kaart, opgenomen in 1853, is het doorlopen van de radiale verkaveling buiten de ringweg duidelijk zichtbaar (fotobijlage, afb. 4). Aan het begin van deze eeuw werd de wierde voor een groot deel afgegraven, zoals veel andere, vanwege de vruchtbare grond die naar de zandgronden werd vervoerd om daar als bemesting te dienen. Een aardrijkskundige beschrijving uit 1846 vermeldt al dat de bovengrond zowel als de ondergrond van de wierde Marsum uit 'vruchtbare donkere klei' bestond. De afvoer van de grond geschiedde per schip. Vanaf de Marsumer Maar werd een vaart gegraven naar de kerk. Deze terpvaart is nog aanwezig. Niet afgegraven werden de toenmalig bebouwde percelen met de kerk en de boerderijen. Ook heden ten dage zijn dit de enig bebouwde terreinen op de eigenlijke wierde. Na het afgraven werd de wierde weer als agrarisch land, zij het nu als weiland, in gebruik genomen. De radiale verkaveling binnen de ringweg en vlak daarbuiten bleef in hoofdlijnen gehandhaafd. In de bebouwing van de wierde hebben zich na 1850 enkele veranderingen voltrokken. Eén boerderij en enkele arbeiderswoningen zijn verdwenen. Een drietal kleinere boerderijen werd aan de buitenzijde van de ringweg gebouwd. Ook zijn enkele nieuwe schuren verzezen. In 1970 is de wierde binnen de ringweg, alsmede een aantal percelen daarbuiten, aangewezen als archeologisch monument ingevolge artikel 9 van de Monumentenwet.

Huidig ruimtelijk karakter en typering te beschermen waarden

Vergelijking van het kadastraal minuutplan met de huidige situatie laat zien dat de historisch-ruimtelijke structuur van de wierde Marsum, ondanks de afgraving aan het begin van deze eeuw, bewaard is gebleven. Deze structuur wordt gekenmerkt door een radiale verkaveling op de wierde en in de onmiddellijke omgeving, een herkenbare ringweg met ringsloot aan de voet van de wierde, de hooggelegen centraal gesitueerde kerk en een klein aantal boerderijen aan de ringweg die met het woongedeelte naar de kerk gericht staan. Het gehele dorp is nog steeds uitsluitend agrarisch zowel wat betreft de bebouwing als het grondgebruik, hetgeen een herkenbare ruimtelijk-historische waarde vormt. In visueel opzicht is de wierde ten gevolge van de afgraving sterk veranderd waardoor een aantal karakteristieke situaties is ontstaan, met name in de hoogteverschillen tussen het afgegraven deel van de wierde en de gespaarde erven en het

kerkterrein. Vooral het laatstgenoemde heeft zeer steile taluds, de boerderij-erven hellen vrij gelijkmatig af naar alle kanten. Zowel de erven als het kerkterrein zijn gedeeltelijk met brede sloten omgeven. De smalle ringweg en de ringsloot geven de omtrek van de volledige vroegere verhoging aan, en bakenen in samenhang met de bebouwde erven het wierdeterrein af ten opzichte van het omringende, open landschap. De drie boerderijen op de niet-afgegraven erven zijn van het kop-romp type en sluiten als zodanig aan bij de traditionele boerderijbouw van het gebied. De bedrijfsgebouwen zijn naar de ringweg gericht. De bomen en struiken op de erven, evenals de treuressen die het pad naar de kerk flankeren, geven een element van beslotenheid aan de overigens zeer open wierde. Deze openheid wordt geaccentueerd door het grondgebruik, zowel binnen als buiten de ringweg bestaan alle percelen uit grasland. De vrij kleine boerderijen verspreid langs de buitenkant van de ringweg hebben geen historische of monumentale waarde, maar ondersteunen qua schaal en situering het beeld van de wierde in samenhang met de onmiddellijke omgeving. De kleine, uit baksteen opgetrokken kerk in het centrum van de wierde is voorzien van een lage zadeldakoren. Ondanks de geringe afmetingen domineert het sobere gebouw de omgeving, mede door de ligging op het hoogste punt van de wierde, dat zich op ruim 3m + N.A.P. bevindt.

Omgrenzing van het beschermde gebied

Het beschermde dorpsgezicht Marsum omvat de eigenlijke wierde binnen de ringweg, alsmede de percelen buiten de ringweg die de radiale verkaveling van de wierde voortzetten. De openheid van het omringende landschap is voor de waardevolle karakteristiek van belang, uit praktische overwegingen is de begrenzing echter relatief dichtbij het dorp gelegd. In het zuiden en zuidwesten is de grens enigszins ruimer getrokken om ook de Marsumer Maar, de van daaruit lopende opvaart en een deel van de oude toegangsweg tot de wierde bij het beschermde gebied te voegen. De omgrenzing is aangegeven op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nummer 078).

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijk Ordening een bestemmingsplan ontwikkeld worden. De toelichting op de aanwijzing tot beschermd dorpsge-

zicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Aa, A.J. van der
Aardrijkskundig Woordenboek der
Nederlanden. dl. 7. Gorinchem,
1846.

Halbertsma, H.
Terpen tussen Vlie en Eems. 2 dln.
Groningen, 1963.

Klok, R.H.J.
Archeologisch reisboek voor Neder-
land. Haarlem, 1977.

Klok, R.H.J.
'De wierde Marsum-gemeente
Appingedam. Een beroep ingevolge
de Monumentenwet.' Tijdschrift Kon.
Ned. Heide Maatschappij (1984) nr.
3. 99-108.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de
Monumentenzorg, Zeist.

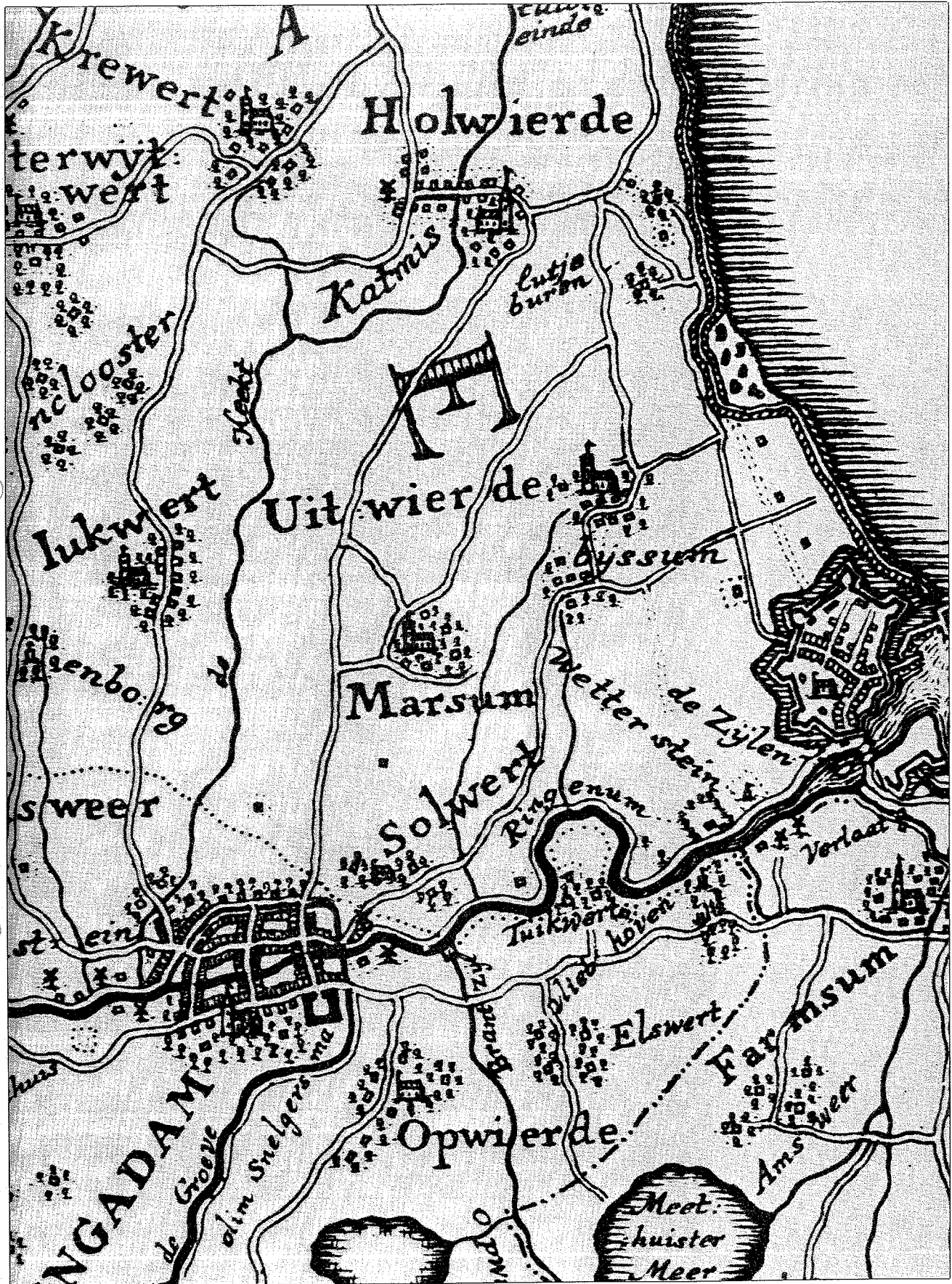
Historisch-geografisch en stede-
bouwkundig onderzoek:
Drs. M. Kooiman, Utrecht.

Foto's:
Dienst van het Kadaster en de
Openbare Registers, Apeldoorn (afb.
2);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg,
Zeist (afb. 1, 3, 4);
Topografische Dienst, Emmen
(omslag).

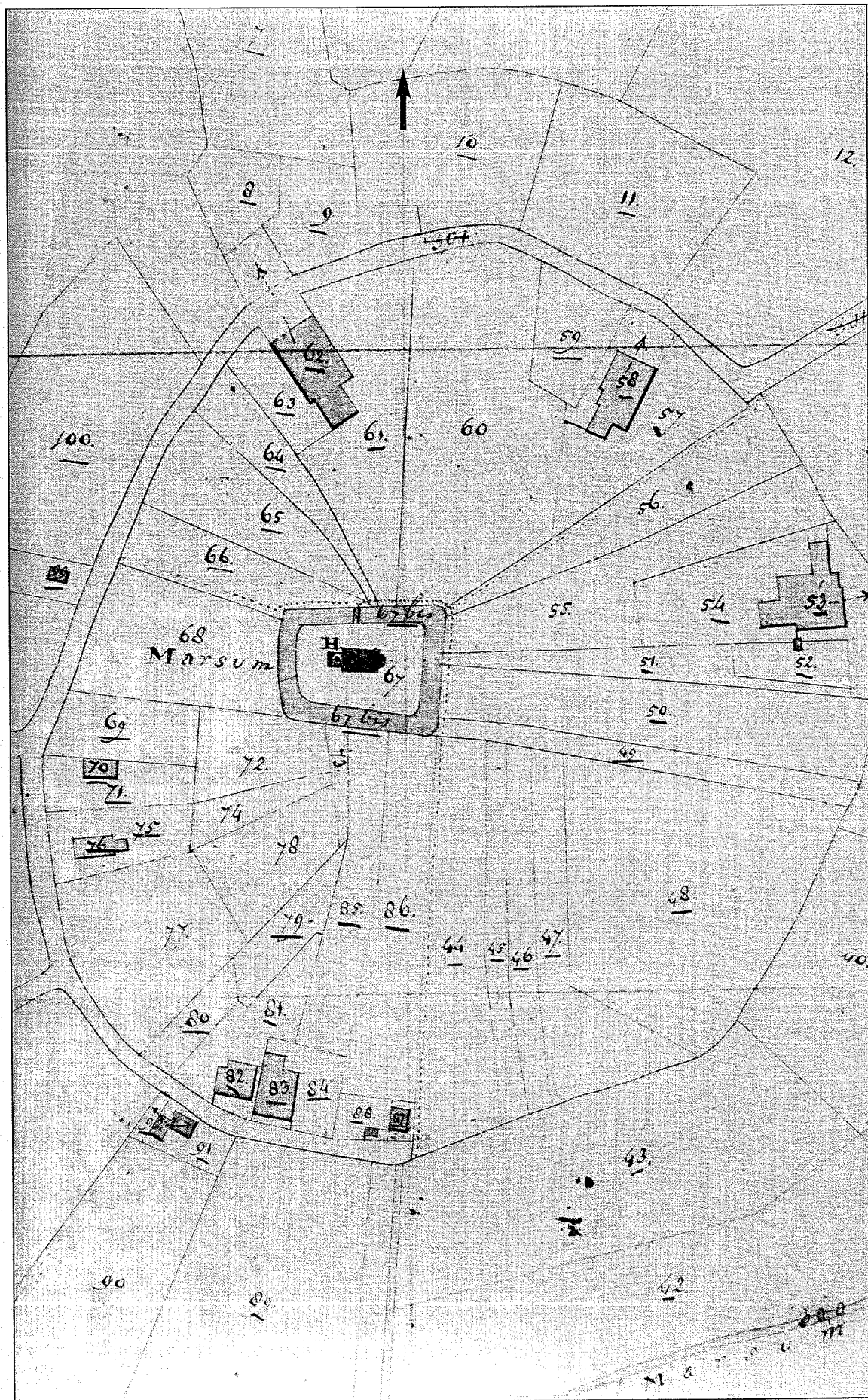
Kaart:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10,-
Deze publikatie is schriftelijk of
telefonisch te bestellen bij het
Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer
of ISBN 90 346 1156 6.

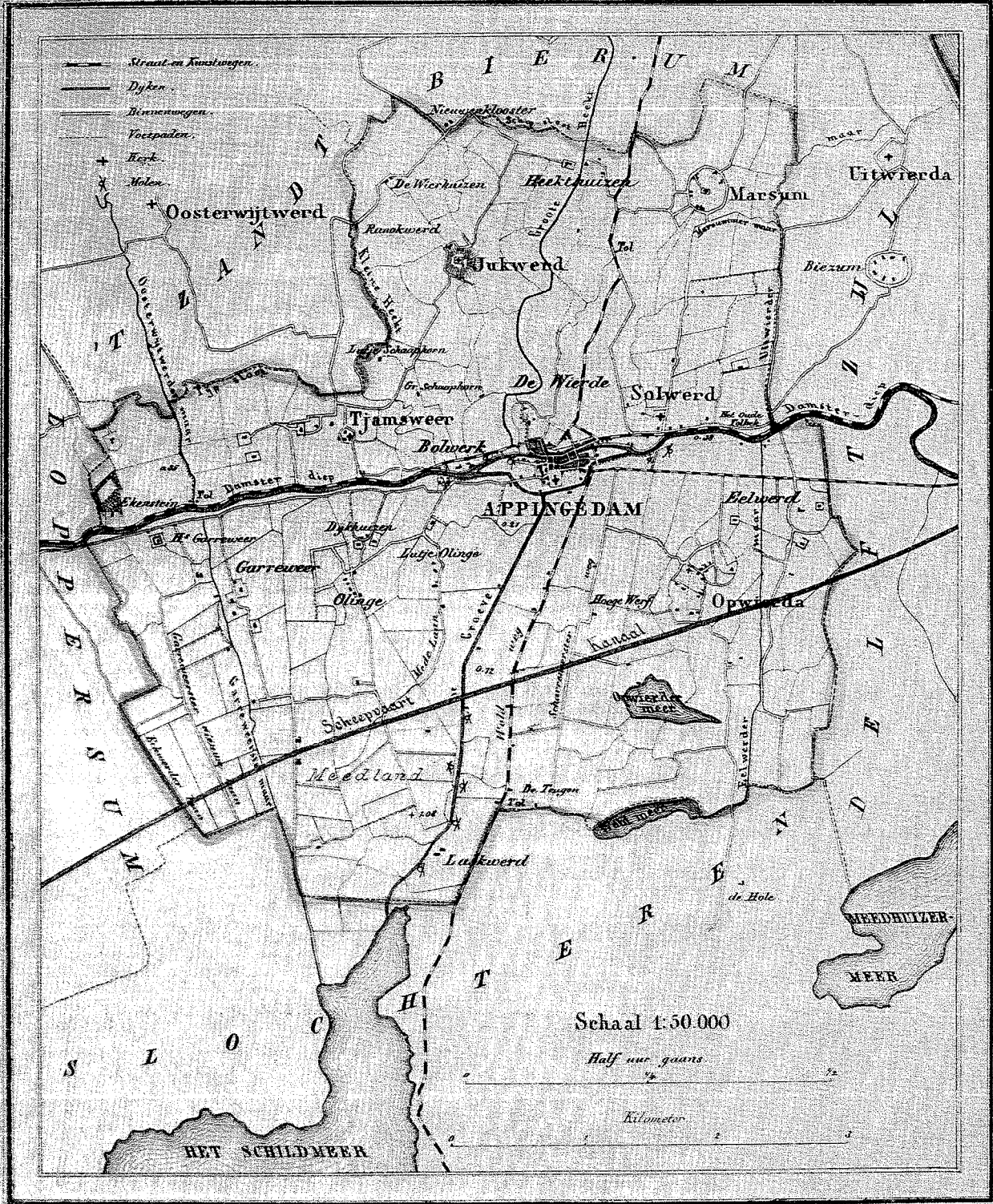
Druk:
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

Afb. 1. Th. Beckeringh, Kaart of Landtafereel der Provincie van Groningen en Ommelanden, 1781, fragment.

Afb. 2. Kadastraal Minuutplan gemeente Appingedam, 1819, fragment.

Afb. 3. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1867, provincie Groningen, gemeente Appingedam.

Afb. 4. Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1853), blad 7, fragment.